

СУТЬ І СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ДО БЕЗПЕЧНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Безпека життя та діяльності – необхідна потреба кожної людини. Згідно із законами України «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Національною програмою «Діти України», Концепцією виховання дітей і молоді в національній системі освіти, Національною Доктриною розвитку освіти в Україні Державною програмою подолання дитячої безпритульності і бездоглядності та іншими державними нормативними документами визначено завдання щодо підготовки дітей до безпечної життєдіяльності. Згідно із статистикою, діти – це категорія, яка найбільш вразлива до небезпек та є найменш захищеною.

Зростання кількості небезпек у сучасному просторі потребує від учителів і керівників шкіл відповідальності за забезпечення високого рівня знань школярів, а також можливості використати ці знання, вміння, навички в умовах глобалізації небезпек. Невміння правильно діяти в повсякденному житті, відсутність навичок уникнення небезпек у професійній діяльності стало неприпустимим. Таким чином, актуальним є розвиток умінь, навичок, а також психічних процесів у школярів, які є основою формування готовності до безпечної життєдіяльності.

Проблема готовності не є новою. Вивченню готовності як стану особистості було приділено увагу в працях М. Віноградова, М. Дьяченко, М. Котика, М. Левітова, Б. Ломова, Л. Матвеева, О. Пуні, В. Пушкіна, П. Рудика, О. Ухтомського, В. Шауліна тощо. Вона вивчалась із різних позицій у педагогіці та психології, спортивній діяльності. У даний час накопичено матеріал експериментальних і теоретичних досліджень, які розглядають проблему готовності [6, с. 21-23]. Але праці, присвячені формуванню готовності до безпечної життєдіяльності школярів, практично відсутні.

Постановка завдання. Мета статті: визначення структурних компонентів готовності школярів до безпечної життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Серед проблем сучасного простору, який насичений небезпеками ХХІ століття, особливо актуальною є проблема готовності підростаючого покоління (школярів) до безпечної життєдіяльності як умова збереження у майбутньому генофонду українського народу. Безпечна життєдіяльність школяра – це характеристика його існування в певному місці, що відбиває збалансованість між небезпеками, що загрожують життю та здоров'ю школяра, і суб'єктивними причинами, що перешкоджають їх наслідкам. Центральними поняттями цього визначення вважаємо небезпеку та суб'єктивні причини, що перешкоджають наслідкам небезпек, тобто готовність школярів до безпечної життєдіяльності.

Розглянемо перше центральне поняття безпечної життєдіяльності школяра. За визначенням І. П. Пістуна, небезпека – це поняття, що об'єднує явища, процеси, об'єкти, здатні в певних умовах завдавати збитки здоров'ю людини; вона властива всім системам, які мають енергію, хімічні, біологічні чи інші, несумісні з життєдіяльністю людини компоненти [7, с. 5].

Глибше пізнати природу небезпек дозволяє таксономія. На сьогоднішній день існує часткова класифікація, згідно з якою небезпеки можуть бути: за походженням (природні, техногенні, антропогенні, екологічні, змішані); за часом дії (імпульсивні, кумулятивні), за локалізацією (літосферні, гідросферні атмосферні, космічні); за наслідками (втома, захворювання, травми, аварії, пожежі, смертельні випадки); за збитками (соціальні, технічні, екологічні); за сферою прояву (побутові, спортивні, дорожньо-транспортні, виробничі, військові); за структурою (прості, похідні); за характером (активні, пасивні) [7, с. 5-6]. Погоджуючись з Є. Желібо, найбільш вдалою класифікацією небезпек є

класифікація за джерелами походження, згідно з якою всі небезпеки поділяються на 4 групи: природні, техногенні, соціально-політичні та комбіновані. Перші три класифікації належать до елементів життєвого середовища, яке оточує людину, – природного, техногенного та соціального. До четвертої групи належать природно-техногенні, природно-соціальні та соціально-техногенні небезпеки, джерелами яких є комбінація різних елементів життєвого середовища [3].

Глибокий аналіз причин виникнення небезпек дозволяє стверджувати, що тільки природні небезпеки виникають об'єктивно та в їх розвиток принципово не може втрутитись людина. Що стосується інших груп, то всі вони виникають під прямим чи непрямим впливом людини. Так, наприклад, за оцінками вчених загибель людства від природних катастроф в XXI сторіччі має вірогідність 0,0001. Вірогідність же загибелі від власної діяльності складає 0,5! Виникає суспільна потреба осмислення цього феномена та створення умов для запобігання наслідків небезпек – вчасна готовність підростаючого покоління до безпечної життєдіяльності.

З 60-х років поняття «готовність» розглядається як стан та якості особистості. Н. Левітов, М. Дьяченко визначають готовність до дії як психологічний стан. Представники космічної психології позначають залежність між готовністю та спеціальною або психологічною підготовкою та набутих досвідом людини. О. Ухтомський, М. Віноградов, Б. Ломов, В. Пушкін розглядають дуже близькі за значенням поняття: «пильність», «боездатність», «мобілізаційна готовність», «налаштованість» тощо.

Загальне визначення готовності надають М. Дьяченко, Л. Кандибович. Готовність – це умова успішного виконання професійної діяльності, яка повинна формуватися й удосконалюватися як самою людиною, так і всією системою заходів, що проводяться державою у цілому [2, с. 49].

На сучасному етапі поняття «готовність» має різні значення у зв'язку з різними аспектами. Готовність досліджують у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості стосовно конкретного виду діяльності і характеризують як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесів – фізіологічному, психологічному, соціальному, якими визначається його поведінка [5]. Поняття «готовність» до високопродуктивної діяльності в певній галузі праці суспільного життя Б. Ананьев визначає, як «прояв здібностей». В. Крутецький під готовністю до діяльності розуміє весь «ансамбль», синтез властивостей особистості, як значно ширше поняття, ніж здатності [1]. Також у зв'язку з сучасним етапом розвитку українського суспільства, який характеризується багатьма проблемами, стає актуальним дослідження понять «готовність до шлюбу та сімейного життя», «готовність до використання комп'ютерної техніки в навчанні», «готовність до професійної діяльності».

Науковий аналіз літератури засвідчив, що готовність до будь-якого виду діяльності – професійної, навчальної, наукової, а тим більше до життєдіяльності, вимагає виконання конкретних завдань із формування стійкої системи життєвих переконань, поглядів, мотивів, психологічних та педагогічних якостей, знань, умінь, навичок.

Теоретичний аналіз поняття «готовність» дає нам підстави припустити, що це особливий психічний стан, який визначається в першу чергу психологічною готовністю. Дослідниками М. Дьяченко і Л. Кандибовичем в 1976 році було введено термін «психологічна готовність до діяльності». Вони виділили тимчасову (ситуативну) психологічну готовність, що визначається відповідними психічними станами, і відносно тривалу (стійку), що детермінується стабільними властивостями особистості. Психологічна готовність — це виявлення суті властивостей і стану особистості [4, с. 8].

Поняття «психологічної готовності» розуміється як комплексне психологічне утворення операційних, функціональних і особистісних компонентів, які в змозі мобілізувати всі психофізіологічні системи організму, що забезпечують ефективне виконання необхідної дії. Можна зробити висновки, що індивідуальні психологічні особливості людини зумовлюють стан її готовності до певної діяльності.

Психологічними передумовами настання готовності школярів до безпечної життєдіяльності є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягти успіху, визначення послідовності і способів виконання діяльності. Ускладнюють появу готовності пасивне ставлення до навчання, безтурботність, байдужість, відсутність плану дій та намірів максимально використовувати свій досвід і свої знання. Недостатність готовності призводить до неадекватних реакцій, помилок, невідповідності психічних процесів у небезпечних ситуаціях.

При дослідженні поняття «психологічна готовність школяра до безпечної життєдіяльності» треба виокремити та розглянути її структурні компоненти.

Так, Є. Райкова виділяє три компоненти психологічної готовності до консультивання з проблем дитячо-батьківських відносин: професійний компонент, визначає значущість емоційно-вольової спрямованості майбутнього фахівця; творчий компонент, сприяє вирішенню кризових і проблемних ситуацій, незважаючи на те, що до цього в індивіда не було досвіду вирішення подібних ситуацій; особистісний компонент включає в себе зміст і спрямованість системи життєвих цінностей, сукупність психологічних і соціальних властивостей людини як суб'єкта діяльності [8].

Р. Санжаєва у своєму дослідженні визначає такі компоненти готовності: професійну спрямованість – усвідомлення суспільної значущості; оволодіння загальнотрудовими вміннями та навичками, пов'язаними з обраною професією, прагнення розвинути їх; додаткові теоретичні та практичні знання з конкретної галузі діяльності; вибір професії в якості провідної життєвої діяльності; індивідуально-психологічні особливості – вміння співвідносити свої можливості з вимогами професії; наявність позитивного емоційного ставлення до виконання певного виду трудової діяльності; вольове прагнення, здатність долати труднощі для досягнення професійної мети; вміння та бажання працювати в колективі; мотиваційну потребу особистості: стійке налаштування на суспільно корисну працю як провідний вид життєдіяльності; потреба в суспільно-корисній діяльності; соціальні мотиви вибору певної професії; активний пізнавальний інтерес до певного виду діяльності [9, с. 90-114].

Таким чином, зробивши психолого-педагогічний аналіз літератури, ми визначаємо сутність поняття «психологічна готовність школяра до безпечної життєдіяльності» як цілісне, багаторівневе і багатокомпонентне утворення, що визначає сукупність загальнолюдських цінностей, морально-вольових якостей та індивідуальних особливостей дитини, необхідних та психологічно достатніх для забезпечення безпечної життєдіяльності. Це утворення забезпечується в усіх підструктурах (компонентах) цілісної психологічної структури людини: спрямованість, здатність, темперамент, характер тощо. «Психологічна готовність школяра до безпечної життєдіяльності» – це складний стан, якість особистості, що виражається: у ціннісній установці на профілактику небезпечних ситуацій для себе та оточуючих; в умінні передбачати небезпеку; дотримуватись певних правил для того, щоб в ситуації небезпеки не опинитися; в стійкому прагненні й умінні навчати інших такій поведінці за допомогою власного прикладу; в ситуації небезпеки – в здатності контролювати свій емоційний стан на основі знань про способи дії в певних ситуаціях.

На підставі теоретичних визначень нами структуровані компоненти «психологічної готовності школярів до безпечної життєдіяльності» як критерії рівнів сформованості психологічної готовності до забезпечення безпеки життєдіяльності (від початкового рівня до високого рівня): мотиваційно-вольовий, змістовий, операційний.

Мотиваційно-вольовий компонент включає в себе установки, інтереси, прагнення школярів до безпечної життєдіяльності, з подальшою рішучістю, самоконтролем і вмінням управляти власними діями в небезпечних ситуаціях. Він включає розуміння відповідальності, почуття обов'язку як за своє життя, так і за життя оточуючих. Основою мотиваційно-вольового компоненту є особистісні властивості й здібності, які забезпечують школяру високий ступінь захисту від небезпек як в повсякденному житті, так і в професійній діяльності.

Змістовий компонент передбачає оволодіння школярами знань із безпеки життєдіяльності. Також до змістовного компоненту готовності можна віднести розвиток уваги, уявлення, сприймання, пам'яті, мислення. Цілеспрямоване формування цих категорій є важливим фактором підвищення готовності школярів до безпечної життєдіяльності. Але знання і особистісні характеристики школяра не завжди зорієнтовані на застосування в небезпечних ситуаціях. Дуже часто спостерігається розрив між теоретичною і практичною підготовкою школярів. У багатьох із них виявляється несформованим необхідний рівень практичної підготовки до дій в небезпечних ситуаціях. Тому наступним компонентом готовності школярів до безпечної життєдіяльності є операційний.

Операційний компонент передбачає володіння школярами методами та прийомами діяльності, вміннями, навичками в небезпечних ситуаціях. Високий рівень сформованості цих елементів є важливою ланкою психологічної готовності школярів до безпечної життєдіяльності.

Висновки. Структура готовності школярів до безпечної життєдіяльності є складним процесом формування взаємопов'язаних структурних компонентів, зміна одного з яких неодмінно спровокує зміну іншого. Формування цих компонентів в умовах загальноосвітнього навчального закладу є процесом комплексним і повинно відбуватися поетапно, охоплюючи всі періоди та ланки шкільної освіти – від молодшої до старшої школи.

Перспективи подальших досліджень. У подальших дослідженнях із проблем формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності предметом вивчення є вплив вікових особливостей на готовність до безпечної життєдіяльності в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Перспективу досліджень вбачаємо також у поглибленому і всебічному вивченні проблем із формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т. Т. I. – М.: Педагогика, 1980. – 230 с.
2. Дьяченко М. И. Психологическая готовность / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М.: Наука, 1986. – С. 49–52.
3. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності: підручник / Є. П. Желібо, В. В. Зацарний. – К.: Каравела, 2008. – 280 с.
4. Кондрашова Л. В., Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 1987. – 56 с.
5. Линенко А. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.04 К., 1996.
6. Мошкин В. Ситуации реального риска / В. Мошкин // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2000. – № 3. – С. 21–23.
7. Пістун І. П. Безпека життєдіяльності: навч. посіб. / І. П. Пістун ; худ. оформлення : К. І. Мозгова, А. Я. Ємець. – Суми: Університетська книга, 1999. – 301 с.
8. Райкова Е.Ю. Содержание и формы психологического консультирования по проблемам родительско-детских отношений / Е. Ю. Райкова // Психология обучения и воспитания : Ученые записи кафедры психологи : сб. статей. – Самара, 2005. – Т. 2.
9. Санжаева Р. Д. Психологическая подготовка студентов к педагогической деятельности / Р. Д. Санжаева // Личность в системе деятельности: тез. докл. регион. науч.-практ. конф. – Новосибирск: НГПУ, 1993.

Логвінова Є. В.

Суть і структура психологічної готовності школярів до безпечної життєдіяльності

Схарактеризовано поняття «небезпека», види небезпек навколишнього середовища. Визначено важливість і необхідність формування готовності школярів до безпечної життєдіяльності. На підставі аналізу наукових праць уточнено поняття «готовність», «психологічна готовність», визначено структуру готовності школярів до безпечної життєдіяльності.

Ключові слова: небезпека, готовність, психологічна готовність, безпечна життєдіяльність, формування готовності до безпечної життєдіяльності, школярі, загальноосвітній навчальний заклад.

Логвинова Е. В.

Сущность и структура психологической готовности школьников к безопасной жизнедеятельности

Охарактеризовано понятие «опасность», виды опасностей окружающей среды. Определены важность и необходимость формирования готовности школьников к безопасной жизнедеятельности. На основе анализа научных работ уточнено понятие «готовность», «психологическая готовность», определена структура готовности школьников к безопасной жизнедеятельности.

Ключевые слова: опасность, готовность, психологическая готовность, безопасная жизнедеятельность, формирование готовности к безопасной жизнедеятельности, школьники, общеобразовательное учебное заведение.

E. Logvinova

The essence and Structure of Psychological Readiness of the Schoolchildren to the Safety of Life

The article characterized the term “risk”, a concept of "readiness", "psychological readiness" to determine the structure on safety of life of schoolchildren. The importance of formation of schoolchildren's readiness to the safety of life is determined.

Key words: risk, readiness, psychological readiness, safety of life, formation of readiness to life safety, schoolchildren, school.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2012 р.